

פתרון פרדוכסים הלכתיים

הרב מאיר בראלי מנה בתגובתו⁴ מספר פרדוכסים הלכתיים מעניינים, אך לא הביא דרך לפתרונם.

הרב עמיאל בספרו "המידות לחקר ההלכה" (מידות א-ב) עסק רבות בנושאים מעין אלו, ואלו דבריו במידה ב (עמ' לד): "כשיש סתירה בין התחלת המשפט ובין סופו, או בין ההנחה הראשונה ובין המסקנא שאנו מוציאים ממנה, אם מתחילים אנו מפאת התנאי וע"י זה אנו באים לתוצאות של קיום המעשה הרי אנו סותרים את עצמנו. ולהיפך, אם נרצה ע"י כך להסיק להיפך שבביטול התנאי יתבטל המעשה - שוב יש בזה סתירה מינייה וביה. **ואי אפשר לצאת מהתסבוכת הזו אם לא נקבע בבירור מהי הסיבה ומהי העדר הסיבה**, שמוכן מאליו **שמסובב שסותר את הסיבה אין במציאות ויש בזה משום תרתי דסתרי**, ואם קיום התנאי הוא הסיבה אי אפשר לשמש בו במקום שע"י המסובב שבו - קיום המעשה - לא יהיה כלל במציאות; ולהיפך, אי אפשר להשתמש בביטול התנאי בתור סיבה לביטול המעשה במקום שע"י המסובב תבטל שוב הסיבה כנ"ל".

דבריו של הרב עמיאל הובאו בהקשר לפרדוכס מסוים, אך נראה שניתן להוציא מהם עיקרון כולל: בכל מקרה של "גלגל החוזר" (פרדוכס), כאשר החלות שאמורה לחול סותרת את עצמה - היא אינה חלה, וכלשון ר"ש שקאפ (שערי יושר שער ז פרק טז): "וכן דבר שאין מציאות לחלותו אינו חל כלל"; אמנם ההיעדר יכול "לחול" (מכיוון שהיעדר אינו חלות), ולכן אמנם החלות אינה חלה - אך החלות הקודמת נעדרת, וממילא בכל מקרה

4 גל' טבת תשע"א [נא, ב] עמ' 89-90. המאמר נכתב בתגובה למאמרו של הרב מיכאל אברהם "פרדוכס ואנטי פרדוכס בהכרעת ההלכה".

יש לקבוע מהי הסיבה ומהי היעדר הסיבה⁵ - האם הסיבה היא המשפיעה, או היעדר הסיבה הקודמת הוא המשפיע (לדוגמא: האם ביטול התנאי הוא המבטל את הגט - או היעדר קיומו).

בעזרת כלל זה, שבכל מקרה של "גלגל החוזר" יש לקבוע האם הסיבה היא המשפיעה או שמה שמשפיע הוא היעדר הסיבה הקודמת, ננסה לפתור את הפרדוקסים שהוצגו ע"י הרב מאיר בראלי.

א. בעדות החודש, כשיש עדים שע"י עדותם על קידוש החודש הם נעשים גדולים וע"י כך מתקבלת עדותם⁶ - עדות של קטן לא מתקבלת מכיוון שאינו בן דעת, ולכן נראה ברור שגם במקרה שהוא לא קטן אך גם לא גדול עדותו לא תתקבל וה"גדלות" היא סיבה גורמת לקבלת העדות; כמו-כן נראה, שכדי להחיל "דין גדלות" על אדם יש צורך שייכנס החודש הבא, ולא שיעבור החודש הקודם. לכן במקרה זה נראה שעדותם לא תתקבל, והחודש לא יקודש⁷.

ב. גט שנכתב בשבת, דהיינו גט שנכתב ע"י העברת קולמוס על גט שנכתב שלא לשמה בשבת, שאם זהו כתב נעשה משומד ואז זה אינו כתב וחוזר חלילה - נראה שלהחלת דין גט יש צורך שייכתב ע"י ישראל כשר, ולא שלא יכתב ע"י משומד (הכשרות היא סיבה גורמת להחלת דין גט). כמו-כן נראה שלהחלת דין מומר יש צורך בחילול שבת (החילול הוא סיבה גורמת). לכן במקרה זה נראה שהגט לא יהיה כשר והאדם לא יהיה משומד.
ג. עבר ומל בשבת: אדם שמל במזיד בשבת, שאם זוהי מילה הוא משומד וממילא זו אינה מילה המתקנת, וא"כ אינו משומד ואז המילה חלה ואז הוא משומד, וחוזר חלילה - במקרה זה נראה שהתינוק לא יחשב מהול, והאדם לא יהיה משומד. אמנם התינוק לא יהיה ערל, ולכן נראה שלא יעכב את אביו מאכילת הפסח שבו נאמר "וכל ערל לא יאכל בו".

ד. אדם שגירש את אשתו על מנת שלא תאכל איסור, ונדרה לא לאכול דבר מסוים והפר לה ואכלה, שאם היו גירושין - לא הייתה הפרה ועברה על תנאה, ואז לא היו גירושין ולא יכול להפר וחוזר חלילה - נראה שמכיוון שהאשה נדרה חל עליה איסור לגבי אותו המאכל, והפרת הבעל הינה סיבה הגורמת לביטול האיסור, ולכן ההפרה לא תחול וממילא עברה על תנאה ולכן אינה מגורשת.

ה. על מנת שתינשא לפלוני⁸ - הרמב"ם מביא את המקרה ופוסק (גירושין ח, יג): "הרי זה גיטך על מנת שתינשא לפלוני, אם נישאת לו הרי זה גט, כשאר כל התנאים. אבל אמרו חכמים לא תינשא לא לאותו פלוני ולא לאחר, לאותו פלוני לא תינשא שמא יאמרו נשיהן נותנין זה לזה במתנה, ולאחר לא תינשא שאינו גט אלא בקיום התנאי. עברה ונישאת לאותו פלוני לא תצא. נישאת לאחר קודם שתינשא לו - בטל הגט, ותצא והולד

5 כדברי הרב עמיאל לעיל. וראה במידה א שניסח זאת בהגדרות "סיבה גורמת" ו"סיבה מונעת", וכלשונו (מידה א אות ה): "אנו משתמשים בהמושג של באים כאחד לא כדי להוליד את הסיבה הגורמת - אלא רק כדי להסיר את הסיבה המונעת"; ונראה שהיינו הך.
6 אמנם נראה שבעיה זו קשורה לבעיות מסוג מציאות ודין, וכ"כ במידות לחקר ההלכה מידה ב ו-יא, ועייש"ה. כאן נדון בהנחה שגם קידוש החודש וגם גדלות וקטנות הם דינים וחלויות.
7 אמנם הם יהיו "לא קטנים" וכן החודש "לא לא יהיה מקודש".
8 עיין תוספות גיטין פד, א ד"ה "הכא" וראה באחרונים שם.

ממזר, וצריכה גט משני⁹. ולכאורה לא מובן - מדוע בטל הגט, הרי יכולה בהמשך להתגרש או להתאלמן ולהינשא לאחר? ועוד, איך אפשר לפסוק שהולד ממזר וגם צריכה גט משני - הרי אלו הם דברים סותרים!

ה"מגיד משנה" מיישב את שתי הקושיות: הרמב"ם הבין כאילו אמר הבעל "על מנת שתנישאי בפעם הראשונה לפלוני" (וכן משמע בהלכות מכירה, ראה מ"מ שם יא, י) מכיוון שאחרת לא יהיה בידה לקיימו, ולכן כשנישאת לאחר עברה על תנאה והגט בטל, וצריכה גט משני רק מדרבנן "שלא יאמרו אשת איש יוצאה בלא גט" כפי שמסביר הרמב"ם עצמו בהל' כד.

אמנם, ר' חיים הלוי חידש שפסקי הרמב"ם אינם סותרים כלל. הגט בטל מכיוון שהתנאי היה שתנישאי לפלוני, והאשה מנעה מעצמה את קיומו ובכך "בטלה את התנאי" ולכן הגט בטל והבנים ממזרים, אך האישה צריכה גט מהשני מכיוון ש"עכ"פ הדבר חוזר בה... וע"כ אינה נפטרת בלא גט מדבר תורה". ונראה שגם כאן סברתו בנויה על הפתרון של הרב עמיהאל, שסיבה שגורמת למסובב אינה במציאות אך היעדר הסיבה "קיים", וזהו בדיוק חידושו של הגר"ח - שהסיבות לכל פסקי הרמב"ם כאן אינן סיבות אלא היעדר-סיבות, ולכן למרות שלכאורה הם סותרים הם עדיין "קיימים". ואולי זהו מהלכו של הגר"ח: בתחילה חידש שביטול הגט התרחש ע"י היעדר - מכיוון שהאשה אינה יכולה עוד לקיים את התנאי התנאי בטל וכך הגט בטל, אמנם האשה צריכה גט מכיוון שהנישואין של השני לא חלו בעקבות הגלגל החוזר - אבל גם לא התבטלו, כי גם הגט מהראשון לא חל בעקבות הגלגל וגם לא התבטל. הגט לא נדרש עקב הנישואין - אלא עקב היעדר המצב הקודם, כי בהתחלה הייתה מותרת רק לראשון ובעקבות מעשה הנישואין האשה "אינה מותרת רק לראשון" - נעדר המצב הקודם - והיעדר זה מצריך גט. וכעת מובנים פסקי הרמב"ם: הגט בטל, תצא, והולד ממזר - מכיוון שנעדרה יכולת האשה לקיים את התנאי ומצב זה מבטל את הגט; וצריכה גט משני - מכיוון שנעדר המצב שקודם הנישואין ועל מצב זה צריכה גט.

דוגמא מעניינת נוספת היא במקרה שאדם גירש את אשתו ע"מ שלא תינשא לפלוני, ונישאת, שאם הנישואין חליו הגט לא גט וממילא הנישואין לא חליו, והרי זה "גלגל החוזר". במקרה זה נראה ברור שביטול התנאי בפועל (הנישואין) הוא המבטל את הגט, ולא היעדר קיומו, ולכן כשנישאת הנישואין לא חליו והגט אינו בטל. ובכל זאת קובעת הגמרא (גיטין פג, א) שהבנים ממזרים, ועסקו בכך הראשונים במקום⁹: התוספות העמידו את המקרה כשמת המגרש וממילא הנישואין חלים (האשה או גרושה או אלמנה) והגט בטל; רמב"ן פירש שמכיוון שהנישואין לא חלים - כשהבעל אמר "תנישאי" הוא התכוון ל"דרך נישואין" ולא לנישואין כפי ההלכה; והר"ן מחדש שמכיוון שאין אפשרות אחרת בוודאי שהבעל התכוון ל"על מנת שלא תינשאי לפלוני, ואם תינשאי תהיי מגורשת לאותו רגע של הנישואין אך כל שאר הזמן תישארי נשואה"¹⁰.

דוגמאות נוספות ל"גלגל החוזר" מובאות באחרונים:

9 מכאן רואים שכבר בימי הראשונים עסקו בבעיה זו והגיעו לפתרון שהצענו לעיל.
10 ומסביר שאין זה דומה ל"היום אי את אשתי..." מכיוון שכאן "לא פסקה אלא לענין שאיפשר לנישואי אותו פלוני לחול", אמנם התירה לכל העולם אך בפועל התירה רק לאדם הבא עליה, ואין זו כריתות מוחלטת ולכן לא אומרים "כיוון שפסקה פסקה".

תוספות במכות מקשה כיצד מצינו ידינו ורגלינו בביהמ"ד, והרי כשנמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותם בטלה, ובקידושין בד"כ ישנם קרובים וממילא הקידושין בטלים! ומתרצים התוס' שצריך שיבואו הקרובים לבי"ד להעיד כדי לפסול את העדות. אך לכאורה לפי זה אם הם באמת יבואו הם יפסלו את הקידושין! מחדש ה"אבני נזר" שלא כך יהיה: ברגע שהם יבואו לבי"ד ויעידו הם יפסלו את הקידושין, ואז מתברר שעדותם לא נחשבת לעדות כי אין קידושין, וממילא הקידושין לא בטלים, והרי זה גלגל החוזר; ולכן עדותם לא קבילה והקידושין לא בטלים¹¹. אך אם נאמר שהעדים הקרובים לא צריכים לבוא לבי"ד כדי לפסול - יוצא שכל הקידושין תלויים בעדותם, ומכיוון שהקידושין תלויים בגלגל החוזר הם אינם חלים. וביתר ביאור: אם נאמר שהעדים הקרובים לא צריכים לבוא לבי"ד לפסול - ממילא עדותם היא סיבה לקיום הקידושין, וכשיש כאן "גלגל החוזר" אין סיבה ואין קידושין; אך אם הם צריכים לבוא להעיד כדי לפסול ממילא עדותם היא סיבה לביטול הקידושין (סיבה מבטלת), ומכיוון שהיא תלויה ב"גלגל החוזר" היא אינה קיימת, וממילא יש כאן היעדר סיבה והקידושין קיימים. דוגמא אחרת מובאת ב"שערי יושר" (ז, טז) בהסבר שיטת ר"י שהמקדש "על מנת שאין לך עלי שאר כסות ועונה מקודשת". ומסביר הגרש"ש שלר' יהודה חיוב שאר כסות ועונה מתחיל בשעת תביעת האישה, וממילא כשתובעת הקידושין בטלים והחיוב בטל, ואז הקידושין קיימים, והרי זה "גלגל החוזר"; ולכן התביעה לא חלה והנישואין חלים¹². אמנם לחכמים החיוב חל בשעת הנישואין, וממילא החיוב הוא סיבה גורמת לקידושין, ולכן אם אין חיוב אין נישואין.

ובכך גם הסביר הרמ"א עמיאל (עיי"ש מידה א אות ה) את המושג "גטו וידו באין כאחד", שלכאורה אינו מובן כיצד באים הסיבה והמסובב יחד; אלא מכיוון שמדובר בשדה של האשה אלא שהבעל אוכל פירות (עיי' בתוס' ד"ה ידה), א"כ האשה אינה יכולה לקבל את גיטה מצד סיבה מונעת, ולכן כשנותן לה את גיטה וע"י "גלגל החוזר" מסתלקת הסיבה המונעת ונשאר היעדר סיבה - ממילא החצר שייכת לה ומגורשת.

דוד ב"ר חיים סבתו